

Manifestations of Expressionism in Katibeh of Akhavan Sales

Zabihollah Beyranvand¹ | Mohammad Khosravi-Shakib^{2✉} | Saeed Zohrehvand³

1. Ph.D. student of Persian Language and Literature, Lorestan University, Khorramabad, Iran. Email: Byz77@yahoo.com
2. Corresponding Author, Professor of Persian Language and Literature Department, Lorestan University, Khorramabad, Iran. Email: khosravi.m@lu.ac.ir
3. Assistant Professor of Persian Language and Literature Department, Lorestan University, Khorramabad, Iran. Email: Zohrevand46@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
23 July 2021
Received in revised form:
10 August 2024
Accepted:
18 August 2024
Published online:
23 August 2025

Keywords:
Expressionism, protest,
anti-traditionalism,
despair.

The school of expressionism started in the art of painting in the early 20th century, and because of its attention to human suffering, it influenced literature, music, theater and cinema in a short time. Expressionists believed that emotional and inner human experiences are superior to external realities and that knowing the truth of existence and understanding the nature of existence is essential. Expressionists' efforts to interpret the nature of existence led them to subjectivism and mystical intuition. They considered the secret of human happiness to be the transformation of traditional values and rotten manifestations ruling the society. Expressionists gained many fans all over the world, and following their example, outstanding works emerged. The poem of the inscription of the Third Brotherhood is an example of these works in which the components of the expressionism school can be examined. The main question of the article is: What are the most important expressionist elements of inscription poetry? Cinematic structure, abstract atmosphere, the presence of characters who have lost their identity, trying to change the existing situation and the feeling of despair and emptiness are the most important expressionist components of the inscription, relying on them, it can be called a modern poem and considered an expressionist. The purpose of the article is to analyze and identify the structural, linguistic and content elements of the inscription poem based on the school of expressionism. The article review method is descriptive-analytical.

Cite this article: Beyranvand, Zabihollah; Khosravi-Shakib, Mohammad; Zohrehvand, Saeed. (2025). "Manifestations of Expressionism in Katibeh of Akhavan Sales". *Journal of Lyrical Literature Researches*, 23(45), 5-22. <http://doi.org/10.22111/jllr.2024.39198.2955>

1. Introduction

The subject of the article is "Examination of the effects of expressionism in the poem of the inscription of the Third Brotherhood", which is one of the prominent and modern poems of contemporary Persian literature. The purpose of this article is to analyze and identify the structural, linguistic and content elements of the inscription poem based on the school of expressionism and to identify its expressive and influential aspects that by discovering and knowing these expressionist layers, the readers of the poem can understand deep and hidden concepts. and discover the poet's expressionistic thoughts and beliefs. The questions that the authors answer in this article are:

What are the most important expressionist elements of inscription poetry? And what is the method of Akhwan to objectify internal concepts and influence the audience?

2. Research method

The research method is descriptive-analytical and library based on taking notes from written sources. In this method, the writers have analyzed and examined the expressionist components while studying and taking notes of the desired material by mentioning some examples in the inscription poetry.

3. Discussion

The school of expressionism was created in the early 20th century by German painters and in a short time it influenced literature, music and cinema due to its deep attention to human beings and the expression of their sufferings. According to expressionists, the experiences of human inner emotions are superior to external realities, and knowing the truth of existence and the nature of existence is important and necessary. They knew the secret of human happiness in changing the rotten values and manifestations ruling the society. Turning away from reality and emphasizing human feelings and emotions is one of the basic issues in the school of expressionism. According to these definitions, "any kind of deliberate distortion and deformation of reality in new literature can be considered as examples of the expressionist method." (Dad, 1371: 52). Some Iranian artists in the contemporary period, while familiarizing themselves with western culture and literature, became inclined towards the school of expressionism and created outstanding works under its influence. The inscription poem is an example of these works in which the components of the expressionism school can be examined. This article deals with the analysis and analysis of the inscription poem based on expressionist principles from three aspects of structure, language and content, and the most important issues that this article deals with are around these aspects.

With its dramatic structure, expressionist concepts, and serious and exciting language, the inscription poem is an outstanding example of modern Persian literature poetry. In terms of structure, unlike expressionist plays that are a combination of different parts, this poem is made of only one episode (Episod) or part, and all the events and actions of the characters are formed in this part. Unlike the meaningless and expressionist plays, the plot of the inscription poem is coherent and the events take place in a natural way. "In the narration of the inscription, the scene is used less and the narration is based more on the use of language. The language of the play, apart from conveying its literal meaning, also has a dramatic load. (Alavizadeh and Vahadanifar, 2016: 27).

Group characters are present in the structure of the inscription poem, and the main character of the poem is the narrator, who is unknown and hidden. The reader of the poem does not see his face and does not know him. In fact, this character is the poet himself, who narrates the events for the reader with a visual language. Another structural feature of inscription poetry is the opposition of poetic elements, which makes it close to expressionist works. Contrasting elements in this poem not only affect the audience emotionally, but also play a complementary and finishing role in the structure of the poem. Elements such as darkness, failure, despair, frustration and captivity, along with their opposite elements, make the expressionistic color of the poem brighter.

In terms of language, the inscription poem has a symbolic and metaphorical language and sometimes the language of the poem becomes emotional and tense and becomes compressed. The shortness of the sentences and the compactness of the language leave no room for creating beauty, and the Third Brotherhood tries to show its inner and mental concepts with the simplest sentences and images.

Invitation to change and protest, fear and anxiety, sense of emptiness and futile expectation are among the most important thoughts of inscription poetry. The events of the story in the inscription

poem end with the despair and disappointment of the characters. "The despair of the Brotherhood in this poem is beyond individual or social despair and is a kind of philosophical despair and an expression of the tragic fate of man in the repetition and sequence of failures." (Hafizi, 1389: 11). The feeling of disappointment, futility and the collapse of all beliefs and expectations which are expressionist propositions is visible at the end of the inscription poem. The characters of the inscription's poem come to the conclusion with their collective action that there is no possibility of salvation and liberation and their concern to understand the great secret of existence was just an idea and an illusion that only limited their understanding of worldly life. has completed "Helplessness and loss of meaning are at the end of this process because the point of helplessness is the end of all efforts leading to failure in the search for meaning." (Talebian and others, 1398: 176)

The expressionist structure, serious and tense language, and expressionist ideas have made the poem of the inscription a masterpiece that attracts the reader and pulls him to the end of the story.

4. Conclusion

The poem of the inscription is a short play with bitter and tragic hints at the end of the narrative, which depicts the life of contemporary man over the centuries. This poem is the narrator of the helplessness and futile expectation of humanity, which is caught in pessimism, despair and disappointment due to failures and failures. The main focus of the inscription poem is to pay attention to the human being and express his pains and sufferings in the modern era and in the traditional society. The quality of the depiction in the inscription depends on the quality of the expressionistic representation of pain and suffering. The Third Brotherhood tries to show the suffering and pain of the society and its deep pessimism about the vague future of man due to the loss of values at the highest level. The addressee of the inscription's poem is the human social conscience, which understands the pain and deprivation of the society well from the poem. In terms of structure, this poem is a combination of dramatic and narrative elements that the poet objectifies his modern thoughts and beliefs in just one scene. The characters of the inscription represent the people who are trying to get rid of the burdensome traditions of the society. Their present and day is the present and day of modern man who has lost meaning and absurdity, and as if this absurdity is the result of the loss and weakening of the fundamental narratives and beliefs in previous periods; Beliefs that the classical man clings to and saves himself from predestination, doubt, despair and emptiness. The language of the poem is narrative and the poet embodies that moment of experience and hidden reality by using symbolic and mythological words. Despair and disappointment are among the obvious and expressionistic themes of the inscription, which have always remained hidden in the existence of the poet and sometimes take on a philosophical color. Due to its narrative structure and desperate, heavy and serious concepts, the poem of the inscription affects the reader and awakens the feeling of kinship in him. Dramatic structure, the presence of unknown and lost characters, the possession of technical, dramatic elements and expressionist ideas and themes are the most important features, relying on them, the inscription's poetry can be interpreted. considered a modern and expressionist poem.

5. References

- Aali Abbas Abad, Y. (2018). Manouchehr Atashi's poem and the place of myth in it, *Journal of Lyrical Literature Researches*, Vol. 6, No. 11. pp.131-152.
- Akhavan sales, M. (2019). *Az in Avesta*, fifth edition, Tehran: Morvarid.
- Alavizadeh, F. Vahdani Far, O. (2017). The Dramatic Capability of the Poetry of the Akhavan sales Inscription, *Contemporary Persian Literature Journal*, Vol. 7, No. 3. pp. 19-41.
- Dad, S. (2000). *Dictionary of Literary Terms*, Tehran: Morvarid.
- Dandis, D. (2017). *Basics of Visual Literacy*, translated by: Masoud Sepehr, Edition 49, Tehran: Soroush.
- Fotuhi Roud Majani, M. (2010). *The Rhetoric of Image*, 2nd edition, Tehran: Sokhan.
- Hafizi, M. (2010). review and analysis of the poetry and prose of Mahdi Akhwan sales, *Persian Language and Literature interpretation and Analysis Quarterly*, Vol. 5, No. 3. pp. 99-117.
- Hosseini Mehr, N. (2014). *Expressionism, Dadaism, Postmodernism*, Tehran: Negah.
- Ibramz, M. (2005). *Descriptive Dictionary of Literary Terms*, translated by: Saeed Sabzian, Tehran: Rahnama.

- Izadi Odlo, A. (2008). Messengers of Nihilism, *Cultural Universe Journal*, Vol. 23, No. 263. pp. 34-37.
- Mirsadeghi, J. (2015). *Elements of Story*, 9th edition, Tehran: Sokhan.
- Nazerzadeh Kermani, F. (2019). *propositionalism in dramatic literature*, 5th edition, Tehran: Soroush.
- Palisban, F. (2014). Expressionism and its influence on German literature, *Chista Journal*, Vol. 29, No. 200, pp. 778-780.
- Seyed Hosseini, R. (2006). *Schools of Literature*, Volume 2. 13th edition, Tehran: Negah.
- Shamisa, S. (2015). *literary schools*, 7th edition. Tehran: Ghatreh.
- Shaygan, D. (2008). *Asia against the West*, Tehran: Amirkabir.
- Shepard, A. (1996). *Fundamentals of Philosophy of Art*, translated by: Ali Ramin, Tehran: Scientific and Cultural.
- Talebian, Y., Vafayi, A., Abdollahiyan, H., Baqeri, A.A. (2019). The components of meaninglessness in the poem of Mahdi Akhava sales inscription, *Poetry Research Journal*, Vol. 11, No. 2. pp. 163-182.
- Wahabi Daryakenari, R. Nik Manesh, M. (2017). Narrative components in three long poems of Akhavan sales with an emphasis on Gerard Genet's point of view, *Lyric Literature Research Journal*, Vol. 15, No. 28. pp. 187-207.
- Zamaniyan, M. (2013). Expressionism in Literature, *Monthly Book of Literature and Philosophy*, No. 54 and 55, pp. 34-39.

جلوه‌های اکسپرسیونیسم در شعر کتیبه‌خوان ثالث

ذبیح‌اله بیرانوند^۱ | محمد خسروی شکیب^۲ | سعید زهره‌وند^۳

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران. رایانامه: Byz77@yahoo.com

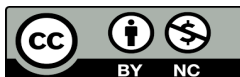
۲. نویسنده مسئول، استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران. رایانامه: khosravi.M@lu.ac.ir

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران. رایانامه: Zohrevand46@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	مکتب اکسپرسیونیسم در اوایل قرن بیستم، در هنر نقاشی پا گرفت و به دلیل توجه آن به درد و رنج‌های انسان، در اندک زمانی بر ادبیات، موسیقی، تئاتر و سینما نیز تأثیر گذاشت. اکسپرسیونیست‌ها معتقد بودند که تجربه‌های احساسی و درونی انسان، بر واقعیت‌های بیرونی، برتری دارد و شناخت حقیقت هستی و درک ماهیت وجود، امری ضروری است. کوشش اکسپرسیونیست‌ها برای تفسیر ماهیت هستی، آن‌ها را به ذهن‌گرایی و شهود عرفانی رهنمون کرد. آنان راز خوشبختی انسان را دگرگون کردن ارزش‌های سنتی و مظاهر پوسیده حاکم بر جامعه می‌دانستند. اکسپرسیونیست‌ها در سراسر جهان طرفداران زیادی پیدا کردند و با الگوبرداری از آنان، آثار برجسته‌ای پدید آمد. شعر کتیبه‌خوان ثالث، نمونه‌ای از این آثار است که می‌توان مؤلفه‌های مکتب اکسپرسیونیسم را در آن بررسی کرد. پرسش اصلی مقاله این است که مهم‌ترین عناصر اکسپرسیونیستی شعر کتیبه کدام‌اند؟ مشخص شد که ساختار سینمایی، فضای انتزاعی، حضور شخصیت‌های هویت‌باخته، تلاش برای تغییر وضعیت موجود و احساس یأس و پوچی، از مهم‌ترین مؤلفه‌های اکسپرسیونیستی کتیبه هستند که با تکیه بر آن‌ها، می‌توان آن را شعری مدرن و اکسپرسیونیستی به شمار آورد. هدف مقاله، تحلیل و شناسایی عناصر ساختاری، زبانی و محتوایی شعر کتیبه براساس مکتب اکسپرسیونیسم است. روش بررسی مقاله، توصیفی-تحلیلی است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۰۱	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۵/۲۰	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۸	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۰۱	
واژه‌های کلیدی:	
اکسپرسیونیسم، اعتراض، سنت‌ستیزی، یأس	

استاد: بیرانوند، ذبیح‌اله؛ خسروی شکیب، محمد؛ زهره‌وند، سعید. (۱۴۰۴). «جلوه‌های اکسپرسیونیسم در شعر کتیبه‌خوان ثالث». پژوهشنامه ادب غنایی، ۲۳(۴۵)، ۵-۲۲.

DOI: 10.22111/jllr.2024.39198.2955

© بیرانوند، ذبیح‌اله؛ خسروی شکیب، محمد؛ زهره‌وند، سعید.

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۱- مقدمه

هنر و ادبیات ملل مختلف، سرشار از باورها و اندیشه‌هایی است که در دوره‌های مختلف و به دلیل مسائل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، با یکدیگر تفاوت‌های آشکاری دارند. این تفاوت‌ها، مکتب‌های ادبی و هنری را پدید آورده‌اند که خاستگاهی غربی دارند. یکی از این مکاتب، اکسپرسیونیسم (Expressionism) است که آن را حرکت و تلاشی برای نشان‌دادن تزلزل نشانه‌ها و از دست رفتن قطعیت معنا و تردید به روایت‌های کلان ادبی، فرهنگی و تاریخی متون به حساب می‌آورند. روی‌گردانی از واقعیت و تأکید بر احساسات و عواطف درونی انسان، از موضوعات اساسی در مکتب اکسپرسیونیسم است. براساس این تعاریف، «هر نوع تحریف و تغییر شکل عمدی از واقعیت را در ادبیات جدید، می‌توان نمونه‌هایی از روش اکسپرسیونیستی به حساب آورد» (داد، ۱۳۷۱: ۵۲).

واژه اکسپرسیونیسم به معنای بیان حالات درونی، به شکل تصویری و پرتراهی است. هنرمند اکسپرسیونیست، تأکید بر آزاد کردن فشارهای درونی انسان و نیز تابلوسازی از افکار و دغدغه‌های ذهنی انسان دارد. مبارزه با هنجارهای سنتی، افراط‌گرایی و گریز از هر نوع محدودیت، مورد توجه اکسپرسیونیست‌ها بود. پیروان مکتب اکسپرسیونیسم برای خلق آثار خود، از پیشینیان تقلید نمی‌کردند و آثار خود را بدون اندیشه و یک طرح از پیش مشخص شده می‌آفریدند. در مکتب اکسپرسیونیسم، «هنرمند تا نقطه نهایی فرامی‌اش، نمی‌داند چه چیز را فرا می‌نماید. او نمی‌تواند از نتیجه نهایی کار، پیشاپیش آگاهی داشته باشد» (شپرد، ۱۳۷۵: ۴۳). اکسپرسیونیست‌ها در هنر و ادبیات، الگوها و قراردادهای سنتی و معمول را درهم می‌شکستند و به آفرینش‌های جدید دست می‌زدند تا به اهداف و آرمان‌های مورد نظرشان برسند. «از نظر آن‌ها، عمر تقلید از طبیعت به سر آمده بود، انتزاع می‌توانست به دنیا بیاید و همراه آن، هنر مدرن» (سید حسینی، ۱۳۸۵: ۲/ ۷۰۴).

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

اکسپرسیونیست‌ها می‌خواستند ذهن را بر عین، تحمیل کرده و ایدئال‌های ذهنی خود را بر واقعیت بیرونی، سیطره دهند؛ اما موفق نشدند که اتوپیای مورد نظر خود را محقق کنند. آن‌ها توانستند با کمک هنر و ادبیات و بهره‌گیری از جاذبه کلام، تحول بزرگی در جامعه معاصر به وجود آورند (ر.ک. پالیزبان، ۱۳۸۲: ۷۸۰). در تحلیل زیبایی‌شناسی مکتب اکسپرسیونیسم از منظر معنوی، مضامینی همچون رنج، یأس، پوچی، مرگ، فساد، انقلاب، کشتارهای جمعی، جنگ، بی‌پناهی و تنهایی انسان، جایگاه مهمی دارند. «مشخصه اصلی اکسپرسیونیسم، عصیان علیه سنت هنری و ادبی رئالیسم، از هردو حیث مضمون و سبک آن بود» (ایبمز، ۱۳۸۴: ۱۰۷). جریان اکسپرسیونیسم با اینکه عمر کوتاهی داشت، بر هنر و ادبیات ملل مختلف تأثیر فراوانی گذاشت. در ادبیات معاصر فارسی نیز آثاری می‌بینیم که رد پای مکاتب ادبی و هنری غرب در آن‌ها آشکار است. شعر کتیبه با برخورداری از یک ساختار نمایشی و نیز مضمون‌های تازه، شباهت‌های فراوانی با آثار اکسپرسیونیستی دارد. نگارندگان در این مقاله به دنبال پاسخگویی به این پرسش‌ها هستند:

- مهم‌ترین عناصر و مؤلفه‌های اکسپرسیونیستی شعر کتیبه کدام‌اند؟

- شیوه اخوان برای عینیت‌بخشی به مفاهیم درونی و تأثیرگذاری بر مخاطبان چگونه است؟

پیش‌فرض مقاله چنین است که شعر کتیبه را به دلیل برخورداری آن از عناصر اکسپرسیونیستی همچون ساختار مدرن و انتزاعی، حضور شخصیت‌های نمادین و معنا‌باخته، زبان جدی و هیجانی، داشتن مضامین و تصاویر متأثر از پوچ‌گرایی، عصیان بر ضد سنت‌های جامعه، اضطراب و تشویش هستی‌شناختی، می‌توان شعری اکسپرسیونیستی به شمار آورد. اخوان ثالث در شعر کتیبه با بهره‌گیری از عناصر و امکانات زبانی چون اسطوره و نماد، در کنار عناصر نمایشی و متضاد، مفاهیم درونی خود را عینیت بخشیده است تا احساسات و اندیشه‌های خوانندگان را به تسخیر درآورد.

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

هدف این پژوهش، شناسایی جنبه‌های اکسپرسیونیستی و تأثیرگذار شعر کتیبه است که با کشف و شناخت آن‌ها، خوانندگان شعر می‌توانند مفاهیم عمیق و پنهان را کشف کنند و به اندیشه‌ها و باورهای اکسپرسیونیستی شاعر دست یابند. ساختار روایی و نمادین شعر، فضای رؤیاگونه، ترس از آینده و فضای پوچ‌گرایانه حاکم بر شعر، ما را بر آن داشت تا این شعر را از منظر مکتب اکسپرسیونیسم، تحلیل کنیم. مؤلفه‌های اکسپرسیونیستی این شعر، بیانگر اضطراب‌های درونی انسان سرخورده معاصر است که زیر چرخ‌دنده مدرنیته دست‌وپا می‌زند و چشم‌انتظار آینده‌ای نامعلوم است.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

این مقاله، شعر کتیبه را از نظر ساختاری، زبانی و مضمونی، به‌طور اجمالی بررسی و تحلیل می‌کند. اخوان ثالث از نظر ساختار بیرونی، زبان و مضمون، میان اجزای این شعر، توازن و استحکام ایجاد کرده است که خواننده را مشتاق می‌کند تا حوادث داستان را پیگیری کند.

۱-۴- پیشینه تحقیق

نگارندگان این مقاله با جست‌وجو در سایت‌های معتبر و بررسی مقالات و کتاب‌های فراوان، مقاله یا نوشته‌ای با عنوان «جلوه‌های اکسپرسیونیسم در کتیبه اخوان ثالث» مشاهده نکرده‌اند؛ اما تاکنون درباره مکاتب ادبی، به‌ویژه مکتب اکسپرسیونیسم، محققان و نویسندگان، کتاب‌ها و مقالات فراوانی نوشته‌اند و ویژگی‌های این مکتب را از جنبه‌های مختلف تحلیل کرده‌اند. رضا سید حسینی (۱۳۸۵) در کتاب «مکتب‌های ادبی» به تفسیر مکاتب ادبی غرب پرداخته است. گیتا گرکانی (۱۳۸۶) با ترجمه مقاله‌ای با عنوان «اکسپرسیونیسم»، مهم‌ترین ویژگی‌های این مکتب را تفسیر کرده است. الکساندر کوچترنی (۱۳۷۴) در مقاله «ماهیت و حدود اکسپرسیونیسم»، تاریخچه این مکتب را بررسی کرده است.

همچنین پژوهشگران و نویسندگان، مقالات فراوانی نیز درباره شعر کتیبه نوشته‌اند و هرکدام از یک زاویه خاص به تحلیل و تفسیر آن پرداخته‌اند. مقاله «قابلیت دراماتیک شعر کتیبه اخوان ثالث» از فرزانه سادات علوی‌زاده و امید وحدانی‌فر (۱۳۹۶)، جنبه‌های نمایشی شعر کتیبه را بررسی کرده است. علی‌رضا نبی‌لو (۱۳۹۸) در مقاله «خوانش نشانه‌شناختی کتیبه اخوان»، به یک دریافت متفاوتی از خوانش نشانه‌شناسی این شعر دست یافته است. محمدرضا روزبه (۱۳۸۴) نیز در مقاله «تحلیل و تفسیر شعر کتیبه، سروده مهدی اخوان ثالث» به نقد و تحلیل سرنوشت و جبر محتوم در شعر کتیبه پرداخته است. مقالات فراوانی در این زمینه نگارش یافته است که برای جلوگیری از طولانی‌شدن سخن، از ذکر آن‌ها چشم‌پوشیم.

۲- ساختار و طرح اکسپرسیونیستی

شعر کتیبه با داشتن زبان روایی و ساختار نمایشی، شباهت فراوانی به نمایشنامه‌های اکسپرسیونیستی دارد. فضای انتزاعی و حضور شخصیت‌های رؤیاگونه و گمنام، از مهم‌ترین عناصر ساختاری شعر کتیبه هستند که تأثیر فراوانی بر خواننده می‌گذارند. درباره ساختار، نخست لازم است که توضیح کوتاهی بیاوریم تا همه خوانندگان این مقاله، مطالب را بهتر درک کنند. ساختار، عبارت است از عناصر و اجزایی که یک کل را می‌سازند و در آن کل، روابط نزدیکی با هم دارند. شکل بیرونی و دیداری یک اثر ادبی و هنری را نیز ساختار می‌گویند. «بسیاری از منتقدان نقد جدید، واژه ساختار و فرم را به‌جای هم به‌کار می‌برند و اساساً، واژه ساختار را نوعی توازن یا تبادل یا تعادل متناقض‌نما و عجیب، میان واژه‌ها و تصاویر مختلف در یک کل سازمان‌یافته از معانی تلقی می‌کنند» (ایبمرز، ۱۳۸۴: ۱۳۳).

اکسپرسیونیست‌ها در نقاشی، شعر و آثار نمایشی، به فرم بیرونی و جنبه دیداری اثر توجه می‌کردند. آن‌ها می‌خواستند افراد جامعه را علاوه بر شعر، توسط تئاتر پرهیجان و فعال، بیدار کنند تا برای تغییر و دگرگونی جامعه به پا خیزند (ر.ک. پالیزبان، ۱۳۸۲: ۷۷۹).

شعر کتیبه با داشتن ساختار دراماتیک، مفاهیم اکسپرسیونیستی و زبان جدی و پرهیجان، نمونه برجسته‌ای از شعرهای مدرن ادبیات فارسی به شمار می‌آید. این شعر برخلاف نمایشنامه‌های اکسپرسیونیستی که ترکیبی از بخش‌های مختلف هستند، تنها از یک اپیزود (episode) یا بخش ساخته شده است و تمام حوادث و کنش‌های شخصیت‌ها در همین بخش شکل می‌گیرند. پی‌رنگ شعر کتیبه برخلاف نمایشنامه‌های معناپخته و اکسپرسیونیستی منسجم است و رویدادها با سیر طبیعی به وقوع می‌پیوندند. اخوان ثالث در این شعر، خودش روای داستان است و بازنمودی همگن دارد. «راوی همانند دانای کل عمل می‌کند و با شخصیت‌های داستان، همگن است؛ یعنی جزو شخصیت‌های داستان است» (وهایی دریاکناری و نیک‌منش، ۱۳۹۶: ۱۹۳). اخوان، حالات و رفتار شخصیت‌ها و صحنه داستان را با استفاده از توصیف به تصویر می‌کشد و جنبه نمایشی شعر را برای خواننده ملموس‌تر می‌سازد.

«در اثنايي که زنجيرش صدا می‌کرد، / فرود آمد. گرفتيمش که پنداری که می‌افتاد. / نشانديمش» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۱۳).
صدای زنجیر و عدم تعادل شخصی که بالای صخره قرار دارد، برای خواننده به‌نحو چشمگیری تصویر شده است. این قسمت از شعر که نقطه پایان همه وقایع است، با مضمون یأس‌آلود آن هماهنگی دارد.

«نشستم / و به مهتاب و شب روشن نگه کردیم» (همان: ۱۳).

شعر کتیبه، پایانی باز دارد و خواننده می‌تواند درباره شعر قضاوت کند و نتیجه دلخواهش را از شعر بگیرد. پایان سینمایی شعر، با فضای شبانه تناسب دارد و خواننده، اندوه و یأس شاعر را به‌روشنی دریافت می‌کند و تا آخرین لحظه، پیگیر حوادث است.

۲-۱- صحنه‌پردازی و فضای انتزاعی

اکسپرسیونیسم، مکتبی درون‌گراست که در آن، رؤیاها و ذهنیات، به آثار ادبی و هنری بدل می‌شود. پیروان این مکتب تلاش می‌کردند که پیام درونی خود را با کمترین امکانات تصویری و زبانی به مخاطب منتقل کنند تا او را برای رسیدن به آرمان‌های خود، مهیا سازند. آن‌ها با آفریدن فضاها و صحنه‌های غیرواقعی، انتظار داشتند که ارتباط خود را با طبیعت و عالم حقیقی قطع کنند؛ به همین دلیل برای فضاسازی و صحنه‌آرایی مورد نظر، نیازمند عناصری چون رنگ و صدا در آثار خود بودند. در آثار روایی و نمایشی اکسپرسیونیستی، کنش شخصیت‌ها و حوادث داستانی، معمولاً در فضاها و صحنه‌هایی شکل می‌گیرد که ارتباط تنگاتنگی با جریان روایت دارد. منظور از فضا، «حالتی عاطفی است که بر بخشی از یک اثر ادبی یا سرتاسر آن سایه می‌افکند و در خواننده، انتظاراتی را نسبت به جریان وقایع ایجاد می‌کند. این حالت، ممکن است شاد یا ترسناک یا ناگوار باشد» (ایبیرمز، ۱۳۸۴: ۱۹).

عنصر فضا در آثار اکسپرسیونیستی، اغلب وهمناک و غیرواقعی است و به همین دلیل، احساسات و عواطف مخاطب را تحریک می‌کند. «اکسپرسیونیست‌ها به بیان عواطف، بیش از واقعیت اهمیت می‌دادند؛ در نتیجه در آثار آنان، ترس، خشم، سردرگمی، تلخی و امثال این‌گونه مسائل مطرح است» (شمیسا، ۱۳۹۴: ۱۴۱).

صحنه نمایش در شعر کتیبه، صحرایی شبانه است. عده‌ای زن و مرد، پای در زنجیر، تلاش می‌کنند به تخته‌سنگی برسند که کمی دورتر از آن‌ها خودنمایی می‌کند. این فضا برای خواننده، غیرمنتظره و نامأنوس است و در همان آغاز، احساسات و

عواطفش را تحریک می‌کند. اخوان ثالث، شعر کتیبه را بدون هیچ‌گونه توضیحی آغاز می‌کند و خواننده را به‌طور ناگهانی با تخته‌سنگی روبه‌رو می‌سازد که تمام حوادث داستان، حول آن می‌چرخند:

«فتاده تخته‌سنگ آن سوی‌تر، انگار کوهی بود./ و ما این سو نشسته، خسته انبوهی» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۹).

یکی از عناصر اصلی و اساسی در صحنه‌پردازی شعر کتیبه، تخته‌سنگ است که زمینه ایجاد رفتارهای شخصیت‌های شعر را فراهم می‌سازد. تمام اتفاقات و عملکرد شخصیت‌ها در همین صحنه و در همین فضای شبانه شکل می‌گیرد. «در روایت کتیبه، کمتر از صحنه استفاده شده است و روایت، بیشتر بر بنیان استفاده از زبان قرار دارد. زبان نمایشنامه، غیر از انتقال معنای لفظی خود، بار نمایشی نیز دارد» (علوی‌زاده و وحدانی‌فر، ۱۳۹۶: ۲۷). فضاسازی در شعر کتیبه، غافلگیرانه، ذهنی و خواب‌گونه است و منشأ کنش‌ها و رفتارهای افراد حاضر در صحنه، آوایی ناشناخته از منبعی نامعلوم است.

«ندایی بود در رؤیای خوف و خستگی‌هامان/ و یا آوایی از جایی، کجا؟ هرگز نپرسیدیم» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۱۰).

فضای حاکم بر شعر، در همان آغاز، ترسناک و رؤیایی است و شخصیت‌های حاضر در صحنه، میان خواب و بیداری، آوایی را می‌شنوند. به نظر می‌رسد این شخصیت‌ها از قبل، تجربه تلخی دارند که با وجود خوف و خستگی فراوان، حاضر نیستند صاحب صدا را بیابند و به او پاسخ دهند. فضای غیرواقعی، متناسب با روحیه شخصیت‌ها، به شاعر کمک می‌کند تا احساسات و عواطف پنهان خود را به خواننده منتقل کند و او را با خود همراه سازد. آن شب مهتابی که شاعر از آن نام می‌برد، شبی عادی و معمولی نیست؛ بلکه شبی انتزاعی و کابوس‌وار است؛ «شبی که لعنت از مهتاب می‌بارید» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۱۰). «لعنت‌باریدن از مهتاب»، علاوه بر فضای ذهنی شعر، آینده ناگوار و دلهره‌آور شخصیت‌های داستان را ترسیم می‌کند و ذهن خواننده را برای حوادث بعدی آماده می‌کند. فضای آغازین شعر، پر از سایه‌روشن‌هایی است که از مهتاب در بیابان شکل گرفته است. «کورسوی مهتاب در نمایش کتیبه، عنصری است که همراه با تغییر در کنش شخصیت‌ها و احساسات و ادراکات آن‌ها، تغییر رنگ می‌دهد و برش‌های تازه‌ای از داستان را رقم می‌زند» (علوی‌زاده و وحدانی‌فر، ۱۳۹۶: ۲۶).

هنگامی که شخصیت‌های شعر، تخته‌سنگ را برمی‌گردانند، «شب» همچون شط‌علیلی جلوه‌گر می‌شود و فضای شعر، متناسب با روحیه شخصیت‌ها تغییر می‌کند. این فضا در پایان روایت، دوباره تغییر می‌کند و به حالت اول برمی‌گردد. مسئله بازگشت به اول و استفاده از ساخت‌های دوری در نمایشنامه‌های اکسپرسیونیستی، امر عادی و رایجی است. پایان نمایشنامه‌های پوچ‌گرایانه و اکسپرسیونیستی، معمولاً تکرار آغاز آن‌هاست.

«و به مهتاب و شب روشن نگه کردیم/ و شب، شط‌علیلی بود» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۱۳).

فضاسازی در این روایت، قوی و تأثیرگذار است و مخاطب در همان آغاز، وارد حوادث شعر می‌شود و با شخصیت‌های آن، همذات‌پنداری می‌کند. صحنه‌پردازی و فضاسازی در این شعر به اندازه‌ای قوی است که علاوه بر بار دراماتیک شعر، مفاهیم عاطفی و اکسپرسیونیستی را نیز تصویر می‌کند.

۲-۲- شخصیت‌های گمنام و هویت‌باخته

عنصر شخصیت، یکی از عناصر مهم در آثار ادبی و نمایشی است که هنرمند با کمک آن، مقاصد خود را بیان می‌کند. منظور از شخصیت، فردی ساختگی است که با اعمال و رفتار خود، در حوادث داستان حضور دارد و مخاطب او را با خصوصیات اخلاقی ویژه‌اش می‌شناسد. «اعمال و گفتاری که از اشخاص داستان سر می‌زند، باید به‌گونه‌ای با خصایل و ویژگی‌های خاص آنان، هماهنگی و ارتباط داشته باشد» (داد، ۱۳۷۱: ۱۷۷).

شخصیت‌ها در آثار اکسپرسیونیستی، معمولاً از طبقات پایین جامعه انتخاب می‌شدند و هنرمندان اکسپرسیونیست، معمولاً در آثار خود، به جای شخصیت‌های برجسته، افراد گمنام و ناشناخته بشر را می‌نمایانند و به جای پی‌رنگ داستانی، حالات

عاطفی درونی و ذهنی بدون ثبات را به تصویر می‌کشیدند» (ایبرمز، ۱۳۸۴: ۱۱۰). شخصیت اصلی در نمایشنامه‌های اکسپرسیونیستی، روایتگر داستان است و بیشتر اوقات به صورت پنهانی در حوادث حاضر می‌شود و گاه صورتک بر چهره دارد. شخصیت‌ها در نمایشنامه‌ها و تئاترهای اکسپرسیونیستی، کنش‌های بیشتری دارند و مخاطبان از طریق آن‌ها، مفاهیم اصلی را دریافت می‌کنند. «مبنای تئاتر اکسپرسیونیستی بر این است که نویسنده از طریق شخصیت‌هایش، ارتباط شخصی و درونی نیرومندی را با تماشاگران ایجاد کند تا آن‌ها را در دیدی که از دنیا و جامعه دارند، شریک کند» (سید حسینی، ۱۳۸۵: ۲/ ۷۱۰). شخصیت‌هایی که در شعر کتیبه می‌بینیم، مانند شخصیت‌های اکسپرسیونیستی، نام خاصی ندارند و به گونه‌ای توصیف می‌شوند که خواننده آن‌ها را با تیپ مشخص‌شان می‌شناسد و جایگاه آن‌ها را درک می‌کند. «این شخصیت‌ها، کلیشه‌ای و از پیش ساخته بوده، بیشتر به کاریکاتور شباهت دارند» (ناظرزاده، ۱۳۹۸: ۳۳). آن‌ها در پایان داستان در مقابل جبر حاکم بر سرنوشت، درهم می‌شکنند و نومید و اندوهگین می‌شوند. شخصیت‌های گروهی نیز در شعر کتیبه حضور دارند که به دلیل فضای تاریک صحنه، چهره آنان برای خواننده در شب مهتابی، نامشخص و نامعلوم است. گویی آن‌ها صورت خود را پوشانده‌اند تا مخاطب، آن‌ها را نشناسد. حضور شخصیت‌های ناشناس و گمنام، از ویژگی‌های بارز آثار اکسپرسیونیستی است. یکی دیگر از شخصیت‌های گروهی در شعر کتیبه، فردی است که از تخته‌سنگ بالا می‌رود و با خواندن راز، دچار یأس و اندوهی جانکاه می‌شود. این شخصیت به دلیل فشارهای درونی و اندوه فراوان، مضمحل و سرگشته، از صحنه خارج می‌شود.

«نگاهی کرد سوی ما و ساکت ماند. دوباره خواند، خیره ماند، پنداری زبانش مرد» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۱۲).

شخصیت راوی در شعر کتیبه، ناشناخته و پنهان است و خواننده شعر، چهره‌اش را نمی‌بیند و او را نمی‌شناسد. این شخصیت درحقیقت، خود شاعر است که حوادث را با زبانی تصویری، برای خواننده روایت می‌کند. راوی شعر، دانای کل است و بر تمام حوادث داستان احاطه دارد و باورهای فلسفی و مدرن خود را نیز در خلال روایت بیان می‌کند. شخصیت ناشناخته دیگری در شعر کتیبه حضور دارد که خواننده فقط صدای او را می‌شنود و او را نمی‌بیند. کسی این شخصیت را نمی‌شناسد و نمی‌داند از کجا، افراد دیگر را مورد خطاب قرار می‌دهد. ندای این شخصیت، سبب حرکت جمعی افراد است که در رؤیای خوف و خستگی فرو رفته‌اند. به باور اکسپرسیونیست‌ها، «تنها به یاری چنین فریاد گوش‌خراشی امکان دارد آن نکته ناگفته اما پراهمیت برای آینده بشریت را به گوش جهانیان رساند و توجه و نظر آن‌ها را بدان جلب کرد» (زمانیان، ۱۳۸۱: ۳۸).

هویت شخصیت‌های داستان در پایان روایت، از هم می‌پاشد و یأس و سرخوردگی آن‌ها را فرا می‌گیرد. این شخصیت‌ها در واقع نماینده عقیده‌ای هستند که انسان را موجودی رانده‌شده می‌داند و جهان را نوعی هستی تشویش‌یافته و معنا‌ناخته تصور می‌کند. انسانی که بیهوده در آن به دنبال هدف می‌گردد و زندگی از هیچ آغاز می‌شود و به سوی هیچ می‌رود (ر.ک). طالبیان و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۶۷).

۲-۳- تقابل عناصر شعری (Contrast)

در دنیای واقعی، هر پدیده‌ای در برابر ضد خود، هویت و معنا پیدا می‌کند؛ برای مثال، رنگ سیاه با نبودن رنگ سفید، معنایی ندارد و شب در نبودن روز، مفهومی پیدا نمی‌کند. «تضاد یا کنتراست موجود در پدیده‌ها، باعث حساس‌تر شدن قوای حسی ما، نسبت به معنای آن‌ها می‌شود. این امر به علت وجود اضداد، صورت می‌گیرد» (داندیس، ۱۳۹۶: ۱۲۵). هنرمندان اکسپرسیونیسم برای برجسته‌کردن مفاهیم در آثارشان، از عنصر تضاد بهره می‌گرفتند. تضاد در آثار نقاشی و آثار دیداری اکسپرسیونیستی، از ترکیب رنگ‌های درخشان و مخالف، سایه‌روشن‌ها و خطوط درشت و غیرمتعارف حاصل می‌شود؛ اما در آثار ادبی، این عنصر

به شکل دیگری پدیدار می‌شود. تقابل واژه‌ها و مفاهیم در آثار ادبی، برای برجسته کردن و جلب توجه مخاطب، ابزاری مناسب و مفید به شمار می‌آید.

شعر کتیبه، مجموعه‌ای از پدیده‌های متضاد است که در کنار یکدیگر قرار گرفته و قالب آن را ساخته‌اند. تضاد بین «مهتاب» و «سیاهی شب»، یک فضای دراماتیک و اکسپرسیونیستی را نشان می‌دهد. فضای رؤیاگونه با استفاده از رنگ تیره شب، جنبه اکسپرسیونیستی شعر را بالا برده است و مخاطب احساس می‌کند با اثری غیرعادی و غیرواقعی روبه‌روست. در آثار نمایشی اکسپرسیونیستی، برای غیرواقعی ساختن فضای مورد نظر، از نورها و سایه‌های بیشتری بهره می‌گیرند تا برجستگی خاص پدیده‌ها در نظر مخاطب، جلوه بیشتری پیدا کند. تقابل دو پدیده «مهتاب» و «شب» در شعر کتیبه، دقیقاً این موضوع را تأیید می‌کند. «زنجیر» و «حرکت»، دو عنصر متضاد دیگر در شعر هستند که رفتار شخصیت‌ها را در نظر مخاطب، برجسته تر و پررنگ تر می‌سازند. حرکت جمعی افراد برای برگرداندن تخته‌سنگ، با وجود زنجیر، بزرگی و اهمیت کار آنان را نشان می‌دهد. در مقابل حرکت جمعی، حرکت آن شخصی که بالای تخته‌سنگ رفته است نیز قابل توجه است.

«و با زنجیر... / و رفتیم و خزان رفتیم، تا جایی که تخته‌سنگ، آنجا بود» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۱۱).

«پیروزی» و «شکست» نیز دو پدیده قابل تأمل در ساختار کلی این شعر هستند. لذتی که هنگام برگرداندن سنگ، نصیب قهرمانان می‌شود، در پایان داستان، به تلخی شکست بدل می‌شود. شکست و پیروزی از مفاهیم اساسی در شعر کتیبه هستند و اخوان ثالث، تجربه شکست را در این شعر به نمایش می‌گذارد.

«و ما با آشناتر لذتی، هم خسته، هم خوشحال... / و... به دست ما و دست خویش لعنت کرد» (همان: ۱۳-۱۲).

«امید» و «یأس» نیز از مهم‌ترین مفاهیم شعر هستند که در تقابل با هم، جنبه فلسفی و اکسپرسیونیستی آن را بالا برده‌اند. این دو عنصر در کنار یکدیگر، هیجان و تحرک را در شعر به اوج می‌رسانند. شخصیت‌های شعر، بین ماندن و رفتن، دچار تردید هستند و این شک و تردید، بیانگر این است که آنان، تلاش بیهوده را بارها تجربه کرده‌اند و از آن زخم خورده‌اند. عناصر متضاد در این شعر، نه تنها از نظر عاطفی بر مخاطب تأثیر می‌گذارند، بلکه در ساختار شعر، نقش مکمل و تمام‌کننده دارند. عناصری چون تاریکی، شکست، یأس، سرخوردگی و اسارت، در کنار عناصر مخالف خود، رنگ اکسپرسیونیستی شعر را درخشان تر می‌سازند.

۲-۴- زبان اکسپرسیونیستی

زبان در آثار ادبی، عنصر مهمی برای توصیف صحنه‌ها، شخصیت‌ها و رفتار و کردار آنان است. عنصر زبان، مهم‌ترین ابزار هنرمند برای عینیت‌بخشی به اندیشه‌ها و احساسات درونی است. در خوانش یک شعر، علاوه بر معنا و مضمون، ساختار جمله‌ها و هم‌نشینی واژگان، از اموری هستند که در شناختن روابط فرامتنی، مخاطب را کمک می‌کنند. هنرمند اکسپرسیونیست، قالب‌ها و قراردادهای سنتی و محدودیت‌های صوری زبان را نفی می‌کند و زبان را به صورت تصویری و نمایشی به کار می‌گیرد. جریان اکسپرسیونیسم، از هنر و ادبیاتی دفاع می‌کند که معترض است و با استفاده از هنجارشکنی و سنت‌ستیزی، اعتراض خود را نشان می‌دهد. «شاعر یا نویسنده اکسپرسیونیست، در پی آن نیست که کلام خود را به زیور انواع صناعات ادبی بیاراید؛ اصل عمده، انتقال پیام و قدرت تأثیرگذاری آن است» (زمانیان، ۱۳۸۱: ۳۸). زبان آثار اکسپرسیونیستی، معمولاً جدی و صریح است؛ اما گاهی مواقع، هنرمندان با استفاده از رمز و استعاره، به تفسیر مفاهیم درونی خود می‌پردازند و از طریق آن‌ها پیام خود را به مخاطب منتقل می‌کنند. شناخت این رمزها و نمادها، راهی مناسب برای درک مفاهیم دغدغه‌های هنرمندان به شمار می‌آید.

۲-۴-۱- رمزواژه‌های اکسپرسیونیستی

اکسپرسیونیست‌ها تلاش می‌کردند اثری بیافرینند که شگفت‌آور و غریب باشد. آن‌ها برای خلق این‌گونه آثار، از تمام امکانات زبانی و تصویری بهره می‌گرفتند تا از واقعیت، فاصله بگیرند. تصویرسازی، با بهره‌گیری از امکانات زبانی، در سطوح واژگانی و معنایی صورت می‌گیرد. «گاه واژه‌ها در متن ادبی به رمز تبدیل می‌شوند؛ گرچه خاستگاه زبانی دارند، اما از محدوده معنانشناختی و منطق زبان، رها می‌شوند و قلمرو معنایی و عاطفی فراتری می‌سازند» (فتوحی رود معجنی، ۱۳۸۹: ۱۶۴). اکسپرسیونیست‌ها نیز در آثار شعری و نوشتاری خود، از امکانات زبانی و تصویری، بهره فراوان می‌گرفتند و برای عینیت‌بخشی به افکار و مقاصد درونی خود، از تصاویر زبانی کمک می‌گرفتند. آن‌ها بافت منطقی کلام را درهم می‌شکستند و با دینامیک کردن زبان و تحرک‌بخشیدن به آن از طریق استعاره و رمز و با کمک دلالت ضمنی، مفاهیم خود را انتقال می‌دادند (ر.ک. حسینی مهر، ۱۳۹۳: ۱۹).

اخوان ثالث در شعر کتیبه تلاش می‌کند علاوه بر معنای ظاهری واژه‌ها، خواننده را به کشف مفاهیم فرامتنی از طریق رمز، ترغیب کند. برخی واژه‌ها در بافت شعر کتیبه خوش‌نشسته‌اند که علاوه بر معنای ظاهری، مفهومی فرامتنی و رمزی نیز دارند. در ادامه بحث، چند واژه را برای نمونه ذکر می‌کنیم.

واژه «کتیبه»، عنوانی است که شاعر برای شعر برگزیده است و در واقع، رمز سرنوشت جبری و مقدری است که برای انسان، رقم خورده است و با تلاش فراوان، قابل تغییر نیست. اخوان ثالث در سرودن شعر کتیبه، از مثل معروف «اطمع من قالب الصخره» تأثیر پذیرفته و شاهکار نمایشی خود را طرح‌ریزی کرده است.

واژه «شب» نیز در این شعر، مفهومی رمزی دارد و بیانگر درد و رنج‌هایی است که در طول زمان با انسان همراه بوده است. واژه «مهتاب» در تقابل با واژه «شب»، روزنه امیدی است که انسان می‌خواهد با کمک آن از رنج‌ها عبور کند و به آرمان‌های خود دست یابد.

«شبی که لعنت از مهتاب می‌بارید... و پاهامان، ورم می‌کرد و می‌خارید» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۱۰).

«ورم» و «خارشی» که در پای شخصیت‌های شعر می‌بینیم، رمز ناتوانی، درد و رنج بشری در عصر مدرنیته است. عصری که صنعت و تکنولوژی، تمام ارزش‌های اجتماعی را بلعیده و انسان و آرمان‌های او را نادیده گرفته است. واژه‌های «زنجیر» و «تخته‌سنگ» در شعر کتیبه، نقش کلیدی و اساسی دارند. با توجه به مبانی اکسپرسیونیستی، می‌توان واژه «زنجیر» را نماد محدودیت‌ها و قراردادهای محکمی دانست که بشر را گرفتار ساخته است و رهایی از آن‌ها، دشوار به نظر می‌رسد. این واژه، بیانگر کنش جمعی انسان‌هاست که به آهستگی تمدن بشری را پیش می‌برند و این کنش‌ها در نهایت به پوچی و بی‌ارزشی ختم می‌شوند. واژه «تخته‌سنگ» نیز وضعیت حاکم بر جامعه مدرن است که ارزش‌های انسانی را نادیده می‌گیرد و تمام تلاش‌های انسان برای تغییر این وضعیت، نتیجه‌ای به بار نمی‌آورد.

«و با زنجیر... / رفتیم و خزان رفتیم تا جایی که تخته‌سنگ، آن جا بود» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۹-۱۰).

واژه «پیر» در شعر کتیبه نیز رمزی از آبرانسان است که شخصیت‌های شعر برای رسیدن به اهداف مورد نظر، از فرمان‌های او پیروی می‌کنند. ظهور ابرانسان یا ناجی، از باورهای اکسپرسیونیست‌ها بود که همواره منتظر آمدنش بودند تا با کمک او، یک آرمان‌شهر جهانی را پدید آورند. واژه «راز»، رمز بهشت گمشده و مدینه فاضله‌ای است که انسان، همواره در جست‌وجوی آن است. اکسپرسیونیست‌ها معتقد بودند که سد راه رسیدن انسان به آن بهشت گمشده، ناتوانی و عدم تمایل او به رهایی از زنجیرهای محکمی است که ساخته دست خود اوست و باید این زنجیرها را درهم شکست.

«فتاده تخته‌سنگ، آن سوی وز پیشینیان، پیری / بر او رازی نوشته است... / یکی از ما که زنجیرش، کمی سنگین‌تر از ما بود، لعنت کرد / گوشش را و نالان گفت: باید رفت» (همان، ۱۰).

فعل «باید رفت» در واقع تکلیفی است که از نظر فکری و اعتقادی، بر عهده شخصیت‌های شعر است و آنان بر خود واجب می‌دانند که وظیفه سنگین را به‌خوبی انجام دهند. آنان برای رسیدن به آن راز، مجبور به تغییر وضعیت موجود هستند که همانا برگرداندن تخته‌سنگ است.

علاوه بر رمز، اخوان ثالث در شعر خود از مَثَل و اسطوره به شیوه هنرمندانه‌ای استفاده می‌کند و از این طریق، شعرهای نمایشی خود را طرح می‌ریزد. «اسطوره‌ها چون با ملیت و سیاست، کارکرد دوسویه‌ای دارند، در شعر معاصر برای بیان نمادهای سیاسی و اجتماعی، ابزاری مناسب تشخیص داده شده‌اند» (عالی عباس‌آباد، ۱۳۸۷: ۱۳۳). اخوان ثالث با آگاهی از این موضوع، با لباس مَثَل و اسطوره، جسم عواطف و اندیشه‌ها را می‌پوشاند و واقعیت‌های اجتماعی را در هیئت دیگر نشان می‌دهد. مراد از واقعیت‌های اجتماعی، «آن دسته از واقعیات اجتماعی و انسانی است که حامل تجربه‌های عمومی مشترک‌اند و با ناخودآگاه جمعی پیوند دارند. تجربه‌هایی همچون عشق، آزادی، عدالت، مقاومت، مبارزه، یأس، شکست و آرمان‌شهر انسانی» (فتوحی رود معجنی، ۱۳۸۹: ۲۸۸).

نگاه فلسفی و بدبینانه اخوان به اسطوره جبر انسان در مقابل سرنوشت مقدر، از نکات مهم و قابل توجه در شعر کتیبه است. دو واژه «شک» و «پرسش» در این شعر، مفهومی رمزی و فلسفی دارند. «شک»، نتیجه نبود آگاهی و نیز تردید نسبت به تکرار تجربیات گذشته است. واژه «پرسش» نیز ناظر بر سرگردانی و سرخوردگی، پس از شکست‌های پی‌درپی است که شخصیت‌های شعر را گرفتار کرده است.

«پس از آن نیز تنها در نگه‌مان بود، اگر گاهی، / گروهی شک و پرسش ایستاده بود/ و دیگر سیل و خیل خستگی بود و فراموشی» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۱۰).

رمزواژه‌ها در شعر کتیبه، علاوه بر معنای ظاهری و رایج خود در ساختار نحوی، معنای ثانوی و رمزی خود را نیز به خواننده القا می‌کنند؛ شاعر معترض به واسطه شرایط حاکم بر جامعه، از بیان صریح مفاهیم خود در شعر خودداری می‌کند. او به دلیل فضای خفقان‌آور زمانه، اعتراض و فریاد اکسپرسیونیستی و عدالت‌خواهانه خود را با زبانی رمزی و استعاری به گوش مخاطب می‌رساند. آشنایی با رمزها و استعاره‌های شعری اخوان، دستیابی به مفاهیم فلسفی و اعتقادی او را آسان‌تر می‌سازد و خواننده با کشف این ابزارهای شاعرانه، به دردها و حسرت‌های شاعر پی می‌برد.

۲-۴-۲- هیجان و تنش در زبان (Stress and Excitement)

زبان، در ارزیابی آثار هنرمندان، از دیرباز مورد توجه منتقدان قرار گرفته است. استفاده درست از عنصر زبان، مهم‌ترین دلیل ماندگاری و جذابیت آثار ادبی و هنری است؛ زیرا زبان، ابزاری قوی در دست هنرمند است که از طریق آن، اندیشه‌ها و عواطف را به مخاطب منتقل می‌کند. زبان در آثار اکسپرسیونیستی، گرایش به فرم تجربیدی و بصری دارد؛ به این معنا که واژگان، بیشتر از طریق فرم، مفهوم را منتقل می‌کنند. «زبان اکسپرسیونیستی در واقع، عبارت است از بیان ساده درون انسان» (حسینی مهر، ۱۳۹۳: ۱۸). اکسپرسیونیست‌ها به دنبال زیبایی آثار خود نیستند؛ بلکه می‌خواهند اثری بیافرینند که نشان‌دهنده مقاصد و باورهای درونی آن‌ها باشد. آن‌ها به دلیل ذهن‌گرایی، برای بیان افکار خود، از زبان کوتاه و بریده‌بریده بهره می‌گیرند و زبان آن‌ها به سبب تحریک شدن احساسات و عواطف، هیجانی و تند است. استفاده از رمز، استعاره، ساختن واژه‌های جدید، ایجاز، استفاده از واژه‌های رفوشده و دست‌کاری‌شده و حذف بخشی از اجزای کلام برای ایجاد زبانی تازه، از ویژگی‌های زبان اکسپرسیونیستی است (ر.ک. حسینی مهر، ۱۳۹۳: ۱۸).

با توجه به ویژگی‌های زبان و تصاویر اکسپرسیونیستی، برخی از این ویژگی‌ها را در شعر کتیبه می‌بینیم. در بندهای نخستین شعر کتیبه، جمله‌ها توصیفی و روایی هستند و حالتی طبیعی دارند؛ اما در پایان شعر، این روند تغییر می‌کند و جمله‌ها به صورت فشرده و رگباری درمی‌آیند.

«و رفتیم و خزان رفتیم تا جایی که تخته‌سنگ آنجا بود. / یکی از ما که زنجیرش رهاتر بود، بالا رفت، آنگه خواند...» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۱۱).

بهره‌گیری از افعال حرکتی، استعاره و نماد، زبان شعر کتیبه را به صورت دینامیک و پرتحرک درآورده است. فعل‌هایی مانند «رفتیم، بالا رفت، بسترد و نشاندیمش»، پویایی و تحرک زبان را نشان می‌دهند. در مصراع‌های پایانی، فشردگی زبان با فضای دلهره‌آور شعر، هماهنگی خاصی دارد و خواننده با شخصیت‌های شعر ارتباط برقرار کرده و اضطراب و هیجان آن‌ها را دریافت می‌کند. انتقال احساسات و عواطف درونی، هدف هنرمندان اکسپرسیونیست است که اخوان، این رسالت را به خوبی انجام داده است. جمله‌ها در بندهای پایانی شعر، کوتاه هستند و گاه به صورت یک فعل درمی‌آیند. کوتاهی جمله‌ها و فشردگی زبان، مجال برای زیبایی‌آفرینی باقی نمی‌گذارد و اخوان ثالث تلاش می‌کند مفاهیم درونی و ذهنی خود را با ساده‌ترین جمله‌ها و تصویرها نشان دهد. هنگامی که شخصیت‌های داستان، در حال تلاش برای رسیدن به مقصد هستند، جملات، بلندتر می‌شوند و دلهره و اضطراب، کاهش می‌یابد؛ اما در قسمت پایانی شعر به دلیل تحریک شدن احساسات و عواطف، جمله‌ها کوتاه و تلگرافی می‌شوند و حالت بهت و عجز در گفتار و رفتار شخصیت‌های داستان نمودار می‌شود.

«مکید آب دهانش را و گفت آرام: / نوشته بود، همان! / کسی راز مرا داند / که از این رو به آن رویم بگرداند. / نشستیم» (همان: ۱۳).

تصویر خشک شدن لب‌ها و گلوی شخصیتی که بالای تخته‌سنگ ایستاده است، بهتر از هر سخنی، تحیر و سرگردانی را در شعر نمایان می‌سازد. شاعر با استفاده از کلمات مناسب، حالت درونی شخصیت‌ها را تصویر می‌کند و احساسات و عواطف را دیداری می‌سازد. زبان شعر کتیبه روایی است و سنگینی و صلابت خاصی دارد. جدیت و خشکی زبان، اندوه و نگرانی را در صدای شخصیت‌ها منعکس می‌کند. فعل‌های ساده و جمله‌های کوتاه، هیجان و خشونت زبان را نشان می‌دهند. هدف اخوان ثالث، بیان مفاهیم درونی و ذهنی خود است که در شعر عینیت یافته است. حالت یأس و حسرت شخصیت‌های داستان در پایان نمایش، با اندوه و سرخوردگی شاعر گره می‌خورد و تنش‌ها و هیجان‌ها در پایان روایت، فروکش می‌کنند و مخاطب، احساسات درونی شاعر را به خوبی دریافت می‌کند.

۲-۵- بن‌اندیشه‌های اکسپرسیونیستی (Expressionism Message)

محققان در برخورد با یک اثر ادبی و هنری، همواره در جست‌وجوی اندیشه‌ها و پیام‌های آن هستند. پیام یا بن‌اندیشه در هر اثر، ارزش و اهمیت آن را تعیین می‌کند. هرچه پیام در یک اثر ادبی یا هنری، صریح‌تر و قوی‌تر باشد، مخاطب برای ارتباط با آن، دردسر کمتری دارد. شعر کتیبه، فارغ از زیبایی‌های ادبی و شاعرانه‌اش، بن‌مایه‌هایی قوی دارد که در مکتب اکسپرسیونیسم، از اصول اعتقادی و اساسی به شمار می‌آیند. مهم‌ترین بن‌اندیشه‌های اکسپرسیونیستی شعر کتیبه را در ادامه می‌آوریم.

۲-۵-۱- دعوت به دگرگونی و اعتراض (Protest)

انسان مدرن، پس از درک اثرات ویرانگر علم، صنعت و پیشرفت، به دنبال رهایی از این مصیبت بزرگ برآمد و برای رسیدن به یک زندگی تازه و آرمانی، انقلاب در تمام زمینه‌ها را سرلوحه کار خود قرار داد. او تغییر و دگرگونی در ارزش‌ها و مظاهر زندگی اجتماعی را برای رسیدن به سعادت، امری مسلّم و ضروری می‌دانست. «یگانه صفت مشترک، بین همه اکسپرسیونیست‌ها، تمایل به افراط و دگرگون‌ساختن ارزش‌هاست» (سید حسینی، ۱۳۸۵: ۲ / ۷۰۱). موضوع انقلاب و مبارزه با

ارزش‌های سنتی جامعه به‌طور جدی، مورد توجه اکسپرسیونیست‌ها قرار گرفت و دیری نپایید که آن‌ها را در مقابل طبقهٔ حاکمه قرار داد. این هنرمندان در برابر مفاسد جامعه موضع می‌گرفتند و درصدد تغییر مظاهر فرهنگی و اجتماعی بودند. آن‌ها قوانین و سنت‌های حاکم بر جوامع بشری را دلیل ناکامی خود برای رسیدن به آرمان‌شهر مورد نظر می‌دانستند. «دعوت به دگرگونی یا انقلاب، از جانب اکسپرسیونیست‌ها، تنها راه گریز از فضای بسته و بن‌بست اجتماعی بود؛ البته نه انقلاب در عرصهٔ سیاسی و ارکان قدرت، بلکه بیشتر در روح و روان آحاد جامعه مد نظر بود» (حسینی مهر، ۱۳۹۳: ۱۵).

تغییر وضعیت جامعه و درهم‌شکستن قراردادهای سنتی، همیشه با موفقیت همراه نیست؛ گاه تلاش هنرمند به شکست می‌انجامد و او را سرخورده و مأیوس می‌کند. از این منظر، شعر کتیبه از بن‌مایه‌های اکسپرسیونیستی قوی و تأثیرگذار برخوردار است. میل به تغییر و دگرگونی، در همان آغاز شعر، توجه خواننده را جلب می‌کند. شخصیت‌های داستان، پس از درنگی معنادار که بیانگر تردید و نگرانی است، تصمیم می‌گیرند برای برگرداندن تخته‌سنگ و تغییر وضعیت موجود، حرکت کنند. هدف آنان، کشف رازی است که با برگرداندن سنگ، میسر می‌شود. اخوان ثالث، این موضوع را چنین بیان می‌کند:

«هلا، یک، دو، سه، دیگر بار. / عرق‌ریزان، عزا، دشنام، گاهی گریه هم کردیم. / هلا، یک، دو، سه، زینسان، بارها بسیار»

(اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۱۰).

استفاده از ترکیباتی چون «عرق‌ریزان، عزا، دشنام و گریه»، دلیلی بر دشواری کار و رنج‌هایی است که شخصیت‌های شعر برای برگرداندن تخته‌سنگ تحمل کرده‌اند. تلاش‌های این اشخاص، بیانگر این مطلب است که انسان در برابر سنت‌ها و هنجارهای حاکم بر جوامع، چاره‌ای جز عصیان و شکستن این زنجیرها ندارد. تکرار عبارت «هلا، یک، دو، سه، دیگر بار»، تأکید بر تلاش‌های فراوان شخصیت‌های شعر برای تغییر وضعیتی است که ناگزیر از آن هستند. اکسپرسیونیست‌ها با توجه به باورهای مکتبی خود، افرادی معترض و اصلاحگر بودند و «اعتراض آن‌ها، ناظر بر تسلط روزافزون تکنیک در زندگی بود و نوعی جهان‌بینی صددرصد پوزیتیویستی و ازخودبیگانگی که بر روابط انسانی، حاکم شده بود» (سید حسینی، ۱۳۸۵: ۲/۷۰۰). هنرمند اکسپرسیونیست که در برابر فشارهای زندگی مدرن و ماشینی به بن‌بست رسیده است، در حالت بهت و سرگردانی، به دنبال چاره و همواره به دنبال راهی است که خود را از این فشارها رها سازد. در قسمتی از شعر کتیبه، این موضوع به‌روشنی بازتاب یافته است.

«و ما تا مدتی چیزی نمی‌گفتیم. / پس از آن نیز، تنها در نگه‌مان بود، اگر گاهی، / ... و ما با خستگی گفتیم: لعنت بیش بادا،

گوش‌مان را، چشم‌مان را / نیز باید رفت.» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۱۰-۱۱).

افراد حاضر در صحنه با کراهت و خستگی در مقابل عملی سنگین قرار گرفته‌اند و مجبور به انجام آن هستند. یکی از ویژگی‌های اکسپرسیونیست‌ها، عصیانگری و مبارزه‌جویی بود که آن‌ها را در کانون توجه طیف وسیعی از مردم قرار می‌داد و آن‌ها را نویدبخش آزادی و عدالت‌خواهی در روزگار خود می‌دانستند. اعتراض به وضعیت موجود، در بندهای آغازین شعر کتیبه، چنین آمده است:

«چنین می‌گفت، چندین بار / صدا و آن‌گاه، چون موجی که بگریزد ز خود در خامشی / می‌خفت / و ما چیزی نمی‌گفتیم»

(همان: ۱۰).

این صدا درحقیقت، نوعی اعتراض و عصیان اکسپرسیونیستی است که جامعهٔ اسیر و سنت‌زده را برای انقلاب و حرکت جمعی تشویق می‌کند. سکوت قهرمانان داستان، شک و تردید آنان را نسبت به نتیجهٔ کارشان نشان می‌دهد. این موضوع در اشعار اخوان، اغلب در قالب شکست جریان دارد.

۲-۵-۲- اضطراب و ترس اکسپرسیونیستی (Expressionism Anxiety)

آثار اکسپرسیونیستی به دلیل توجه به احساسات درونی، قدرت تأثیرگذاری بیشتری بر مخاطب دارند. احساسات و عواطف در این گونه آثار، نقش اساسی و تعیین کننده دارند. ترس و دلهره که از عواطف درونی هستند، در آثار اکسپرسیونیستی، بیشتر به چشم می آید و بیشترین تأثیر را بر مخاطب می گذارند. حالت اضطراب یا دلهره در داستان‌ها و نمایشنامه‌ها، مخاطب را متأثر می سازد و با جریان حوادث همراه می سازد. حالت دلهره یا «هول وولا، گاهی برمبنای وضعیت و موقعیت به وجود می آید و آن، وقتی است که خواننده می خواهد بداند برای شخصیت یا شخصیت‌های داستان، چه اتفاقی خواهد افتاد و گاهی این هول وولا، خصوصیتی روان‌شناختی پیدا می کند» (میرصادقی، ۱۳۹۴: ۹۹).

ترس اکسپرسیونیست‌ها به دلیل پیشگویی فاجعه‌ای است که آن‌ها معتقدند در آینده بشر به وقوع خواهد پیوست و سرنوشت او را دگرگون خواهد ساخت. ترس و دلهره در شعر کتیبه از موضوعات مهم و تأثیرگذار است. اخوان ثالث به کمک پدیده‌های طبیعی، صحنه حوادث را ترسیم کرده و فضای مورد نظر را بازسازی می کند تا احساسات خود را برجسته کند. نگرانی و اضطرابی که شخصیت‌های شعر را فراگرفته، خواننده را به نتیجه حوادث، حساس می کند تا آن‌ها را پیگیری کند. «لبش را با زبان تر کرد، ما نیز آن چنان کردیم/ و ساکت ماند./ نگاهی کرد سوی ما و ساکت ماند./ دوباره خواند، خیره ماند، پنداری زبانش مرد./ نگاهش را ربوده بود، ناپیدای دوری، ما خروشیدیم» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۱۲).

خواننده شعر، حالت بهت و سرگردانی را در چهره فردی که بالای تخته سنگ قرار دارد، به خوبی دریافت می کند و منتظر شنیدن سخن اوست تا دلیل سرگردانی و اندوهش را دریابد. نقطه اوج شعر، در همین صحنه است که پس از آن، گره داستان گشوده می شود و یأس و سرخوردگی، شخصیت‌های حاضر در نمایش را فرا می گیرد. در مصراع «دوباره خواند، خیره ماند، پنداری زبانش مرد»، منش تصویری زبان برای انتقال ترس و اضطراب، قبل از وقوع فاجعه، تأثیر فراوانی بر خواننده می گذارد. جمله «ساکت ماند»، دو بار در شعر آمده است و از طریق آن، دلهره و تعلیق داستان به اوج می رسد. اخوان ثالث با ایجاد درنگ در روایت، اندیشه‌های خود را مجسم می کند و حالت نمایشی و سینمایی شعر را به نحو مطلوبی بالا می برد و از این شیوه برای انتقال پیام خود بهره می گیرد.

«مکید آب دهانش را و گفت آرام:/ نوشته بود، همان...» (همان: ۱۳).

واژه «همان»، بیانگر فاجعه‌ای است که قهرمانان شعر، آن را از قبل تجربه کرده‌اند و از آن هراس دارند. این واژه، سرگذشت حسرت‌بار انسان در طول تاریخ است که همواره برای فرار از آن مبارزه می کند. بار معنایی و عاطفی این واژه به حدی زیاد است که تمام شخصیت‌های داستان را نومید و سرخورده می سازد و دلهره و اضطراب اکسپرسیونیستی را به خواننده منتقل می کند.

۲-۵-۳- احساس پوچی و انتظار بیهوده

احساس یأس و سرخوردگی، از موضوعاتی است که در مکتب اکسپرسیونیسم، جایگاه ویژه‌ای دارد. انسان پوچ‌اندیش، دنیا را بی معنا می داند و در نتیجه نومید، بی اعتماد و سرخورده است. پیروان مکتب اکسپرسیونیسم، از تعالیم «فردریش نیچه» بهره می گرفتند و به فلسفه پوچی او ایمان داشتند. نیچه معتقد بود: «این خامی انسان‌هاست که بخواهند وجود خود را معنا و معیار همه چیز نهند و اعتقاد به مقولات خرد، علت اصلی نیهیلیسم است» (شایگان، ۱۳۷۸: ۲۲).

اگر انسان به دلایل مختلف، در رسیدن به اهدافش شکست بخورد و خود را برای رسیدن به آن اهداف ناتوان ببیند، گرفتار یأس و پوچی می شود. «هرگاه افول ارزش‌ها، همراه با ناتوانی از به وجود آوردن نمونه‌های برتر و حتی با ناتوانی از اندیشیدن به نمونه‌هایی برتر باشد، نیهیلیسم، دامن می گسترد و نومیدی پا می گیرد» (ایزدی اودلو، ۱۳۸۷: ۳۶).

اکسپرسیونیست‌ها از بی‌ارزش شدن هنجارهای جامعه ناراحت بودند و دلیل آن را پیشرفت روزافزون صنعت و تکنولوژی می‌دانستند. در شعر کتیبه که شباهت زیادی به تئاترهای پوچ‌گرایانه و اکسپرسیونیستی دارد، حوادث داستان به یأس و سرخوردگی شخصیت‌ها ختم می‌شود. «یأس اخوان در این شعر، فراتر از یأس فردی یا اجتماعی است و نوعی یأس فلسفی و بیان سرنوشت تراژیک انسان است در تکرار و توالی شکست‌ها» (حفیظی، ۱۳۸۹: ۱۱). احساس سرخوردگی، بیهودگی و فروپاشی تمامی باورها و انتظارات که از گزاره‌های اکسپرسیونیستی هستند، در پایان شعر کتیبه نمایان است. همه شخصیت‌های شعر، بعد از کشف راز، دست از تلاش می‌کشند و روی زمین می‌نشینند. نشستن آنان در پایان داستان، یعنی پذیرفتن شکستی واقعی که جز پوچی و بی‌معنایی حاصلی ندارد. نشستن و نگاه کردن به مهتاب، نه از روی خستگی است، بلکه بیانگر آن است که تمام پدیده‌های دنیا از نظر شخصیت‌های شعر، پوچ و بی‌ارزش است.

«فرود آمد. گرفتیمش که پنداری که می‌افتاد./ نشاندمش./ به دست ما و دست خویش لعنت کرد./... نشستیم/ و به مهتاب و شب روشن نگه کردیم/ و شب، شط‌علیلی بود» (اخوان ثالث، ۱۳۶۰: ۱۳).

شخصیت‌های شعر کتیبه با کنش جمعی خود به این نتیجه می‌رسند که امکان خلاصی و رهایی وجود ندارد و دغدغه آن‌ها برای درک راز بزرگ هستی، فقط یک پندار و توهم بوده است که تنها درک آنان را از زندگی دنیوی کامل می‌کرده است. راز موجود در واقع سراب است که این گروه انسانی را از ورای مشقت‌ها، تشنه و درمانده برمی‌گرداند. «درماندگی و معناباختگی به این دلیل در انتهای این فرایند قرار دارند که نقطه درماندگی، پایان تمام تلاش‌های منجر به شکست در جست‌وجوی معناست» (طالبیان و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۷۶). توصیف حالات شخصیت‌ها در پایان شعر در بالاترین سطح به نمایش درآمده است. قدرت تصویرسازی اخوان ثالث در این قسمت برای عینیت‌بخشی به افکار و دغدغه‌های درونی خود، خوانندگان شعر را شگفت‌زده می‌کند. پایان روایت، به شدت نمایشی، نامعین و سیال است و معانی متعدد و متفاوتی را در ذهن خوانندگان به وجود می‌آورد و به آنان اجازه می‌دهد تا برداشتی مناسب و دلخواه از شعر داشته باشند.

۳- نتیجه‌گیری

شعر کتیبه، نمایشنامه‌ای کوتاه با اشارات تلخ و تراژیک در پایان روایت است که از فراز قرن‌ها، زندگی انسان معاصر را تصویر می‌کند. این شعر، راوی‌نگر درماندگی و انتظار بیهوده بشری است که به دلیل ناکامی‌ها و شکست‌ها، گرفتار بدبینی، یأس و سرخوردگی شده است. محور اساسی شعر کتیبه، توجه به انسان و بیان درد و رنج‌های او در عصر مدرن و در جامعه سنت‌زده است. کیفیت تصویرسازی در کتیبه به کیفیت نمایش درد و رنج اکسپرسیونیستی بستگی دارد. اخوان ثالث تلاش می‌کند تا رنج و درد جامعه و بدبینی عمیق خود را از آینده مبهم انسان در اثر از بین رفتن ارزش‌ها، در بالاترین سطح نشان دهد.

مخاطب شعر کتیبه، وجدان اجتماعی انسان است که درد و محرومیت جامعه را به‌خوبی از شعر دریافت می‌کند. این شعر از نظر ساختاری، ترکیبی از عناصر دراماتیک و روایی است که شاعر، تنها در یک صحنه، اندیشه‌ها و باورهای مدرن خود را عینیت می‌بخشد. شخصیت‌های کتیبه، نماینده انسان‌هایی هستند که برای رهایی از سنت‌های دست‌وپاگیر جامعه تلاش می‌کنند. حال‌وروز آن‌ها، حال‌وروز انسان مدرن است که دچار معناباختگی و پوچ‌اندیشی شده است و گویی این پوچ‌اندیشی، معلول از بین رفتن و سست شدن روایت‌ها و باورهای بنیادین در دوره‌های پیشین است؛ باورهایی که انسان کلاسیک به آن‌ها چنگ می‌زد و خود را از جبر، شک، نومیدی و پوچی نجات می‌داد.

زبان شعر، روایی است و شاعر با بهره‌گیری از واژه‌های رمزی و اساطیری، آن لحظه تجربه و واقعیت پنهان را مجسم می‌سازد. یأس و سرخوردگی، از مضمون‌های بارز و اکسپرسیونیستی کتیبه هستند که همواره در وجود شاعر، پنهان مانده‌اند و گاه رنگ فلسفی به خود می‌گیرند. شعر کتیبه به دلیل ساختار روایی و مفاهیم یأس‌آور، بر خواننده تأثیر می‌گذارد و احساس

همدات‌پنداری را در او بیدار می‌سازد. ساختار نمایشی، حضور شخصیت‌های ناشناس و هویت‌باخته، برخورداری از عناصر تکنیکی، دراماتیک و اندیشه‌ها و مضمون‌های اکسپرسیونیستی، از مهم‌ترین ویژگی‌هایی هستند که با تکیه بر آن‌ها، می‌توان شعر کتیبه را شعری مدرن و اکسپرسیونیستی به شمار آورد.

منابع

- اخوان ثالث، مهدی. (۱۳۶۰). *از این اوستا*، چاپ پنجم، تهران: انتشارات مروارید.
- ایریمز، می‌یر هوارد. (۱۳۸۴). *فرهنگ توصیفی اصطلاحات ادبی*، ترجمه سعید سبزیان، تهران: نشر رهنما.
- ایزدی اودلو، عظیم. (۱۳۸۷). «پیام‌آوران نیهیلیسم»، *نشریه کیهان فرهنگی*، دوره بیست‌وسوم، شماره ۲۶۳، صص ۳۴-۳۷.
- پالیزبان، فریبا. (۱۳۸۲). «اکسپرسیونیسم و تأثیر آن بر ادبیات آلمان»، *نشریه چیستا*، دوره بیست‌ونهم، شماره ۲۰۰، صص ۷۷۸-۷۸۰.
- حسینی مهر، ناصر. (۱۳۹۳). *اکسپرسیونیسم، دادایسم، پست‌مدرنیسم*، تهران: نشر نگاه.
- حفیظی، مینا. (۱۳۸۹). «بررسی و تحلیل شعر و نثر مهدی اخوان ثالث»، *نشریه تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی*، دوره پنجم، شماره ۳، صص ۹۹-۱۱۷.
- داد، سیما. (۱۳۷۱). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*، تهران: نشر مروارید.
- داندیس، دونیس. (۱۳۹۶). *مبادی سواد بصری*، ترجمه مسعود سپهر، چاپ چهل‌ونهم، تهران: انتشارات سروش.
- زمانیان، مهدی. (۱۳۸۱). «اکسپرسیونیسم در ادبیات»، *کتاب ماه ادبیات و فلسفه*، شماره ۵۴ و ۵۵، صص ۳۴-۳۹.
- سید حسینی، رضا. (۱۳۸۵). *مکتب‌های ادبی*، جلد دوم، چاپ سیزدهم، تهران: نشر نگاه.
- شایگان، داریوش. (۱۳۷۸). *آسیا در برابر غرب*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- شپرد، آن. (۱۳۷۵). *مبانی فلسفه هنر*، ترجمه علی رامین، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۴). *مکتب‌های ادبی*، چاپ هفتم، تهران: نشر قطره.
- طالبیان، یحیی؛ وفایی، عباسعلی؛ عبدالهیان، حمید؛ باقری، علی اصغر. (۱۳۹۸). «مؤلفه‌های معنا‌باختگی در شعر کتیبه مهدی اخوان ثالث»، *نشریه شعرپژوهی*، سال یازدهم، شماره ۲، صص ۱۶۳-۱۸۲.
- عالی عباس‌آباد، یوسف. (۱۳۸۷). «شعر منوچهر آتشی و جایگاه اسطوره در آن»، *نشریه ادب غنایی*، سال ششم، شماره ۱۱، صص ۱۳۱-۱۵۲.
- علوی‌زاده، فرزانه سادات؛ وحدانی‌فر، امید. (۱۳۹۶). «قابلیت دراماتیک شعر کتیبه اخوان»، *نشریه ادبیات پارسی معاصر*، دوره هفتم، شماره ۳، صص ۱۹-۴۱.
- فتوحی رود معجنی، محمود. (۱۳۸۹). *بلاغت تصویر*، چاپ دوم، تهران: نشر سخن.
- میرصادقی، جمال. (۱۳۹۴). *عناصر داستان*، چاپ نهم، تهران: نشر سخن.
- ناظر زاده کرمانی، فرهاد. (۱۳۹۸). *گزاره‌گرایی در ادبیات نمایشی*، چاپ پنجم، انتشارات سروش.
- وهایی دریاکناری، رقیه؛ نیک‌منش، مهدی. (۱۳۹۶). «مؤلفه‌های روایت در سه شعر بلند اخوان ثالث با تأکید بر دیدگاه ژرار ژنت»، *نشریه ادب غنایی*، دوره پانزدهم، شماره ۲۸، صص ۱۸۷-۲۰۷.